

**W DRODZE
DO WŁADZY**

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU
ODDZIAŁ W WARSZAWIE

W DRODZE DO WŁADZY

**Struktury komunistyczne
realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS
wobec Polski (1917–1945)**

pod redakcją
Elżbiety Kowalczyk i Konrada Rokickiego

WARSZAWA 2019

RECENZENCI
dr Eryk Krasucki
prof. Zbigniew Zaporowski

TŁUMACZENIE TEKSTÓW ROSYJSKICH
Karolina Romanowska

REDAKTOR PROWADZĄCY
Inga Jaworska-Róg

REDAKCJA
Beata Bińko

KOREKTA I INDEKS OSÓB
Mariusz Dobkowski

PROJEKT GRAFICZNY, SKŁAD I ŁAMANIE
Agata Pieńkowska

DRUK:

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2019

ISBN 978-83-8098-772-2

Spis treści

Wstęp	7
Ekaterina Boltunova	
Pamięć o wydarzeniach z historii stosunków polsko-rosyjskich. Kształtowanie bieżącej polityki ZSRR w latach dwudziestych XX w. na podstawie materiałów Biura Politycznego KC WKP(b)	19
Michał Klimecki	
Polska radykalna lewica w Rosji i Biuro Polskie przy KC RKP(b) w latach 1918–1923	33
Aleksander Smoliński	
Polskojęzyczne formacje Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej w latach 1917–1920	65
Mikołaj Iwanow	
Polskie jednostki autonomiczne w ZSRS – Marchlewszczyzna i Dzierżyńszczyzna	113
Elżbieta Kowalczyk	
Zmiany taktyczne w polityce Kominternu wobec sekcji komunistycznych w latach 1923–1925 na przykładzie KPRP/KPP	141
Natalia Lebediewa	
Komintern i Polska w latach 1919–1943	163
Ołeksandr Zajcew	
Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy: od narodowego komunizmu do stalinizmu	211
Anatol Wialiki	
Terror w teorii i w praktyce KPZB	229
Mikołaj Iwanow	
Koncepcja rozwiązania „sprawy polskiej” przez Stalina. Czystka w KPP w latach 1937–1938 i jej skutki	239
Konrad Rokicki	
Polacy i komuniści we Lwowie w latach 1939–1941. Polityka władz sowieckich	265
Daniel Boćkowski	
Sowieckie władze okupacyjne na Białostocczyźnie w latach 1939–1941 – propaganda kontra rzeczywistość	275

Anna Kanarska	
Z historii formowania elit PPR w partyjnej szkole politycznej Komitetu Wykonawczego Kominternu w latach 1939–1943	289
Mirosław Szumiło	
Komintern wobec polskich komunistów w Związku Sowieckim w latach 1941–1943	311
Albin Głowacki	
Redakcja polska Wydawnictwa Literatury w Językach Obcych w latach II wojny światowej	329
Robert Spałek	
Centralne Biuro Komunistów Polski jako ekstraordynaryjne kierownictwo partii komunistycznej: walka o władzę – liderzy – kontakty z WKP(b) i PPR – Polski Sztab Partyzancki	351
Rafał Kazimierz Nowak	
Związek Patriotów Polskich w służbie Sowieców	399
Lilianna Ladorucka	
Komitet do spraw Dzieci Polskich w ZSRR w latach 1943–1946	433
Adrian Karolak	
Działalność informacyjno-propagandowa rozgłośni im. Tadeusza Kościuszki w latach 1941–1944	455
Jarosław Pałka	
Ludowe Wojsko Polskie na froncie. Czyn zbrojny armii Berlinga i Żymierskiego jako element strategii politycznej Moskwy	471
Piotr Gontarczyk	
PPR jako ekspozytura Kremla	491
Wojciech Materski	
Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – narzucona władza	519
Nikita Pietrow	
Działalność NKWD w Polsce w latach 1944–1945	531
Vadim Staklo	
Niektóre aspekty zachodniej (anglojęzycznej) historiografii stosunków między Polską a Związkiem Radzieckim	547
Panel dyskusyjny	567
Wykaz skrótów	587
Noty o autorach	591
Bibliografia	603
Indeks osób	637

Ekaterina Boltunova

Pamięć o wydarzeniach z historii stosunków polsko-rosyjskich. Kształtowanie bieżącej polityki ZSRR w latach dwudziestych XX w. na podstawie materiałów Biura Politycznego KC WKP(b)

Od początku istnienia Imperium Rosyjskiego wojna była traktowana w Rosji jako podstawa legitymizująca władzę państwową. W XVIII w. zakończenie wojny północnej ze Szwecją i zawarcie pokoju w Nystad (w 1721 r.) zostało wykorzystane przez cara Piotra I do ogłoszenia nowego – imperialnego – statusu kraju. Później wiele rosyjskich projektów z XVIII–XIX w. nie osiągnęło zakładanych przez władzę celów i w efekcie zostały one wstrzymane lub odstąpiono od ich realizacji, interpretowano je jako niemożliwe do wdrożenia w życie ze względu na rozpoczynającą się wojnę. Jako przykład można przywołać rozwiązanie w 1768 r. Komisji Kodyfikacyjnej, która miała uporządkować obowiązujący w kraju system prawa, rezygnację z wielkiego projektu architektonicznego na Kremlu architekta Wasilija Bażenowa w latach siedemdziesiątych XVIII w. i zaprzestanie prac nad projektami reform państwowych Michaiła Sperańskiego w pierwszej dekadzie XIX w.

Warto zauważyć, że wojna przekreślała całą dotychczasową logikę, a po zakończeniu kolejnego konfliktu nie podejmowano już tematu powrotu do poprzedniego stanu rzeczy. Uważano (choć nigdy nie mówiono tego wprost), że wojna zmienia układ priorytetów, anuluje wcześniejsze błędy i znosi długi społeczne.

Legitymizująca funkcja wojny pozwalała jednocześnie „zszywać” w jedno rzeczywistość poprzedzającą wydarzenie, które z takich czy innych powodów okazało się porażką, z rzeczywistością powojenną. W znacznej mierze kontynuacją takiego stanowiska było dążenie Sowietów do ustalenia jednolitej interpretacji I wojny światowej, wydarzeń 1917 r. i wojny domowej w Rosji. Rewolucja została wbudowana w dyskurs wojny i powiązano ją z koncepcją zwycięstwa. W przedwojennej narracji sowieckiej radykalna zmiana społeczna

z października/ listopada 1917 r. była interpretowana jako wydarzenie wynikłe z I wojny światowej i zakończone zwycięstwem czerwonych w wojnie domowej.

W niniejszym artykule analizuję, w jaki sposób podejmowano w sowieckim dyskursie temat stanowiący ucieleśnienie spojrzenia na przeszłość, a mianowicie temat imperium i jego dziedzictwa. W moim przekonaniu szczególnie interesujące pod tym względem są badania nad wczesnym etapem interpretacji wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919–1921¹ i ujmowania konfliktów polsko-rosyjskich ubiegłych stuleci w kontekście oporu wojskowego.

Wojna polsko-bolszewicka 1919–1921 stała się dla Rosji Radzieckiej pierwszym poważnym starciem na granicach. Należy zgodzić się z Giennadijem Matwiejewem, którego zdaniem w wyniku wojny „Rosja Radziecka dostała otrzewiającą lekcję, a klęska 1920 r. zmusiła jej przywódców do odsunięcia na bok planów związanych z eksportem rewolucji do Europy Środkowej i Zachodniej”². Za równie ważne należy uznać też to, że konflikt charakteryzował się zmianą strategii narracyjnej, którą wykorzystywały władze Rosji Radzieckiej. To ostatnie wskazuje na znaczącą zmianę oceny wydarzeń, ostatecznie zaś zmianę samooceny i swojego miejsca w historii.

Polska i anglo-amerykańska historiografia wojny polsko-bolszewickiej 1919–1921 obejmuje setki pozycji³. Sytuacja w rosyjskiej historiografii jest zgoła odmienna. W radzieckiej literaturze naukowej wojna była interpretowana jako jeden z etapów wojny domowej, konfliktu opartego na nierozwiązanym problemie konfrontacji klasowej. „Wrogość kręgów rządzących w Polsce” przeciwstawiano aktywności mas, podkreślano działalność Komunistycznej Partii Robotniczej Polski⁴. Współczesna rosyjska historiografia wojny dopiero się kształtuje i wiele kwestii zbadano jeszcze w niewielkim stopniu⁵.

---

¹ W polskiej literaturze przedmiotu toczy się dyskusja na temat nazwy wojny, najczęściej jednak starcia te są określane mianem wojny polsko-bolszewickiej.

² G.F. Matwiejew, *Jeszcze raz o czislennosti krasnoarmiejcew w polskom plenu w 1919–1920*, „Nowaja i nowiejszaja istorija” 2006, nr 3 (<http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/PRE-KATYN.HTM>, dostęp 1 II 2019 r.).

³ Zob. J.A. Drobnicki, *The Russo-Polish War, 1919–1920: A Bibliography of Materials In English*, „The Polish Review” 1997, t. 42, nr 1, s. 95–104.

⁴ *Kratkaja istorija Polszy s dawniejszych wriemion do naszych dniej*, red. F.G. Zujew, W.A. Swietłow, S.M. Falkowicz, Moskwa 1993, s. 254–261. O sowieckiej historiografii na temat wojny polsko-bolszewickiej zob. także J.M. McCann, *Beyond the Bug: Soviet Historiography of the Soviet-Polish War of 1920*, „Soviet Studies”, październik 1984, t. 36, nr 4, s. 475–493.

⁵ Wśród prac, które obecnie kierują uwagę opinii publicznej na wydarzenia wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919–1921, należy wymienić m.in. publikacje Giennadija Matwiejewa: *idem*, G.F. Matwiejew, *Jeszcze raz o czislennosti krasnoarmiejcew w polskom plenu...*; G.F. Matwiejew, W.S. Matwiejewa, *Polskij plen. Wojennosłuzaszczyje Krasnoj Armii w plenu u polakow w 1919–1921 gg.*, Moskwa 2011.

Jako podstawowe źródło do przeprowadzenia analizy wskazanego problemu wybrałam zbiór materiałów archiwalnych Biura Politycznego Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików), który jest przechowywany w zasobach Rosyjskiego Archiwum Państwowego Historii Społeczno-Politycznej (RGASPI).

Analiza źródeł wykazuje, że pierwotnie interpretacja wydarzeń rozpoczynającej się wojny, na którą zdecydowała się nowa władza, była w pełni przewidywalna – wojna proletariacka i internacjonalistyczna w swej naturze, ściśle powiązana z ideą rewolucji światowej. Biuro Polityczne KC dokładało wszelkich starań, by w prezentowaniu tego, co się dzieje, unikać poruszania kwestii narodowościowych (wojna Rosji i Polski, Rosjan i Polaków). Wojna powinna być traktowana jako starcie białych i czerwonych lub też radzieckich robotników i chłopów z „polskimi obszarnikami i kapitalistami”, aktywnie wspieranymi przez rządy Europy Zachodniej⁶. Gazeta „Prawda” wzywała czytelników do wstępowania w szeregi Armii Czerwonej (RKKA) i marszu na Zachód, ponieważ „przez truchło Polski wiedzie droga do światowej pożogi” – rewolucji światowej⁷. Taką samą wizję wydarzeń przedstawiały plakaty polityczne, np. „Czem konczitsia panskaja zatiejja [(oto) czym kończą się pańskie zamiary]” lub znany plakat „Okna ROSTA”: „My wojujem s panskim rodom, a nie s polskim trudowym narodom [Nasza wojna jest z panami, nie z polskimi robotnikami!]”, oba z 1920 r. Temu ostatniemu towarzyszył wiersz:

Wcześniej była narodowa,
Teraz wojna trwa klasowa.
Teraz bratem burżuj burżujowi
Każdy proletariusz proletariuszowi.
Nasza wojna jest z panami,
Nie z polskimi robotnikami!
Nie z panami pokój zawrzemy,
Proletariuszom w objęcia padniemy.
I by nastał koniec walki.
Zjednoczcie się, proletariusze Rosji i Polski!

(lipiec 1920 r.)⁸

⁶ W.I. Lenin, *Wykład WCIK i SNK o wnieszniej i wnutriennej politikiie 22 dekabria 1920 g.* [w:] *idem, Połnoje sobranije soczinienij*, t. 42, Moskwa 1962, s. 129.

⁷ „Prawda”, 9 V 1920.

⁸ W. Majakowski, *Okna ROSTA i GławPolitProswieta*, Moskwa 2014, s. 196, tłum. Karolina Romanowska.

Należy podkreślić, że tego rodzaju konstrukcję retoryczną można znaleźć także w dokumentach Biura Politycznego z całego okresu działań wojennych. Na przykład w lipcu 1920 r., omawiając przyszły pokój z Polską, Biuro Polityczne Komitetu Centralnego partii bolszewików uznało za konieczne wyjaśnienie „kwestii włączenia do warunków pokojowych sprawy przekazania ziemi chłopom kosztem polskich obszarników”⁹.

Jednocześnie bardzo szybko okazało się, że ideę internacjonalizmu najłatwiej będzie wcielić w życie przez manipulowanie kategoriami narodowymi. W protokole Biura Politycznego z 28 lutego 1920 r. potwierdzono podjętą wcześniej decyzję „o wysłaniu na front zachodni wszystkich polskich komunistów”¹⁰. W literaturze funkcjonuje przekonanie, że szeregi Armii Czerwonej były zasilane przez Polaków ochotników mieszkających na terenie republiki radzieckiej¹¹. Po kilku miesiącach, 10 maja 1920 r., Biuro Polityczne zgodziło się z tezą Michaiła Tuchaczewskiego, że „w nadchodzącej wojnie z Polską konieczne będzie zajęcie przez wojska litewskie stolicy Litwy – Wilna”¹². Znamienne jest włączenie w 1920 r. w skład Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski (Polrewkomu) Karola Radka, którego uważano za polskiego emigranta¹³.

To właśnie Radek głosił w 1920 r. zdumiewający pogląd, że rząd młodej republiki (RFSRR) podczas wojny z Polską „będzie mógł opierać się nie tylko na sowieckim patriotyzmie mas robotniczych, lecz także **na uczuciach narodowych warstw nieproletariackich** [wyróżnienie moje – E.B.]”¹⁴. Za sformułowaniem „uczucia narodowe warstw nieproletariackich” kryło się odwołanie do realiów historycznych, tj. tego, jak stosunki polsko-rosyjskie są widziane oczyma konserwatywnej elity szlacheckiej, wraz z odniesieniami do czasów smuty i polskiej interwencji, udziału Polaków w najazdach napoleońskich na Rosję, a także powstań listopadowego i styczniowego. Po ponad dwóch dekadach Józef Stalin nazwie historię polsko-rosyjską stosunkami, które „przez [...] pięć wieków [...] były przepełnione elementami wzajemnej obcości, wrogości [...] i otwartych konfliktów wojennych”¹⁵. Jednak w odróżnieniu od wodza narodów, który wiosną 1945 r. operował kategoriami „pokój”, „przyjaźń” i „zakończenie wielowiekowej konfrontacji” Rosji i Polski, bolszewicy w 1920 r. byli zmuszeni

⁹ Rossijskij gosudarstwennyj archiw socjalno-politiceskoj istorii (Rosyjskie Archiwum Państwowe Historii Społeczno-Politycznej, dalej RGASPI), f. 17, op. 3, op. 97, k. 1.

¹⁰ *Ibidem*, d. 63, k. 3–4.

¹¹ *Kratkaja istorija Polszy s dawniejszych wriemion do naszych dniej...*, s. 255.

¹² RGASPI, f. 17, op. 3, d. 76, k. 2–3.

¹³ *Ibidem*, d. 101, k. 1.

¹⁴ K. Radek, *Pust' Polsza eto znajet*, „Prawda”, 25 III 1920.

¹⁵ J.W. Stalin, Mowa podczas podpisania polsko-sowieckiego układu o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej (21 kwietnia 1945 r.) [w:] *idem*, *O Wielkiej Oticzesztiwnoj Wojnie Sowietского Sojuza*, <https://www.e-reading.club/book.php?book=10006270> (dostęp 1 II 2019 r.).

uciekać się do całkowicie odmiennej retoryki. Wykorzystywano wszystko, co mogło sprzyjać Armii Czerwonej. Zmieniały się także wytyczne propagandowe: władza sowiecka była gotowa tolerować funkcjonowanie odmiennych ocen bojowników o wolność Polski, takich jak Tadeusz Kościuszko, czy też uczestników powstania listopadowego lub styczniowego.

Dwa miesiące później podjęto także pierwszą próbę realizacji idei Radka: 2 czerwca 1920 r. Rada Komisarzy Ludowych wydała dekret O zwolnieniu z odpowiedzialności wszystkich oficerów Białej Gwardii, którzy pomogą w wojnie z Polską i Wranglem. Rząd obiecywał w nim żołnierzom Białej Gwardii amnestię, jeśli „przyczynią się do przyspieszenia zwycięstwa robotniczo-chłopskiej Rosji nad szlachecką Polską”¹⁶. Kilka dni wcześniej do „wszystkich byłych oficerów, niezależnie od tego, gdzie się znajdują”, zwróciła się Rada Specjalna, której przewodził Aleksiej Brusilow, znany generał armii imperatorskiej, bohater I wojny światowej, który przeszedł do służby w Armii Czerwonej. Historyk Aleksander Kawtaradze, autor książki o oficerach i generałach armii Imperium Rosyjskiego, którzy przeszli do służby w Armii Czerwonej w pierwszej i drugiej dekadzie XX w., uważa, że dokumenty te stanowią punkt zwrotny w sprawie przyciągania białych oficerów do służby na rzecz republiki radzieckiej¹⁷. Poważny odzew w szeregach Białej Gwardii wywołały też wezwania bolszewików, a także ogólna sytuacja międzynarodowa panująca na zachodnich rubieżach republiki: Polska w szeregach rosyjskiego korpusu oficerskiego była dość powszechnie postrzegana jako poważny wróg Rosji.

Dobrą ilustracją może być fragment pamiętników wielkiego księcia Aleksandra (Sandro), wnuka Mikołaja I i wuja ostatniego cara rosyjskiego Mikołaja II. W swoich wspomnieniach, powstałych w latach trzydziestych XX w., książę opisuje znany epizod z czasów życia na emigracji. Odnosząc się do pierwszych lat po rewolucji, jeden z ocalałych przedstawicieli dynastii Romanowów zadaje sobie pytanie: „Co jest gęstsze: krew czy to, co nazwałbym duchem imperium? Co ma większą wartość: życie twoich krewnych czy dalsze wcielanie w życie idei imperialnej?”¹⁸. Znamienne, że przyczyną kryzysu wewnętrznego wielkiego księcia stała się wojna polsko-bolszewicka z lat 1919–1921. Książę tak scharakteryzował przemiany, jakie się w nim dokonały: „Kiedy wczesną wiosną w 1920 r. zobaczyłem nagłówki we francuskich gazetach, które donosiły o triumfalnym marszu Piłsudskiego przez pszeniczne pola Małorosji, coś we mnie pękło i zapomniałem, że nie minął nawet rok od dnia, gdy zostali

¹⁶ Cyt. za: A.G. Kawtaradze, *Wojennyje spieczalisty na służbie Riespubliki Sowietow. 1917–1920 gg.*, Moskwa 1988, s. 169.

¹⁷ *Ibidem*, s. 170–171.

¹⁸ [A.M. Romanow,] *Wielikij kniaz' Aleksandr Michajłowicz. Wspominanija w 2-ch knigach*, Moskwa 2015, s. 409.

rozstrzelani moi bracia. Myślałem jedynie: »Tylko patrzeć, jak Polacy zajmą Kijów! Odwieczni wrogowie Rosji za chwilę odetną imperium od jego zachodnich rubieży!«. Nie miałem śmiałości wyrazić tego otwarcie, lecz... z całego serca życzyłem Armii Czerwonej zwycięstwa. Nie miało znaczenia, że byłem wielkim księciem. Byłem rosyjskim oficerem, który przysięgał bronić ojczyzny przed wrogiem. Byłem wnukiem człowieka, który groził, że przeorze ulice Warszawy, jeśli Polacy odważą się naruszyć integralność jego imperium¹⁹.

Z biegiem czasu odniesienia do historii imperium (i w jej ramach konfliktów Rosji i Polski) stają się coraz bardziej pożądane²⁰. Charakterystyczne są publikacje radzieckiego czasopisma „Wojennoje Dieło”, w których wzywano do walki o „honor rosyjskiej flagi”, do obrony „całej Rusi” i do „boju na śmierć i życie z Lachami” itd.²¹ Znamienne, że gdy wspomniany już Karol Radek w maju 1920 r. mówił, że „niszcząc polskich panów, Rosja Radziecka oddaje w ręce polskich robotników decyzję, w jakich stosunkach chcą żyć z Rosją Radziecką”, dodawał, iż „losy tej wojny będą się ważyły nie tylko pod Berezyną, Dźwiną i Wisłą, ale także na ulicach Warszawy, Łodzi i Dąbrowy²²”. O ile wymienienie trzech ostatnich miast było naturalne w retoryce walki przeciw szlacheckiej elicie i kapitalistom, o tyle wspomnienie o Berezynie należy interpretować jako odniesienie do klęski armii napoleońskiej (a w jej składzie również polskiej armii) w wojnie 1812 r.

Należy podkreślić, że Republikę Radziecką w debaty o wcześniejszych imperialnych doświadczeniach Rosji wciągała też strona polska, która z kolei chętnie sięgała do narracji historycznej, rozpatrując konflikt w kategoriach odzyskania tego, co zostało utracone, zemsty za rozbiory Polski i pozbawienie swobód²³. Zawarta w czasie wojny umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Ukraińskiej Republiki Ludowej (umowa warszawska z 1920 r.) wprost wykorzystywała kontekst historyczny. W artykule 3 wskazano, że „rząd polski uznaje za terytorium ukraińskie terytoria na wschód od linii granicy wskazanej w artykule 2 niniejszej umowy – **do granic Polski w 1772 r. (do rozbiorów)** [wyróż-

¹⁹ *Ibidem*, s. 407.

²⁰ A. Nowak, *From Empire Builder to Empire Breaker, or There and Back Again: History and Memory of Poland's Role in East European Politics*, „Ab Imperio” 2004, nr 1, s. 273–277.

²¹ M.I. Mieltuchow, *Sowietsko-polskije wojny. Wojenno-politicheskoje protowostojanije 1918–1939 gg*, Moskwa 2001, s. 72, 626.

²² K. Radek, *Jedinstwo polskiego i ruskogo raboczego klasa*, „Prawda”, 1 V 1920.

²³ We współczesnej historiografii, w której przy użyciu terminu „imperium” analizuje się pojęcia państwowości różnego typu, prowadzi się dyskusję na temat zarówno polskiej narracji, jak i ambicji imperialnych (zob. np. *Impierskije ambicji Polszy – Była li Polska impieriej? Biesieda Andrzeja Nowaka z Romanom Szporlukom*, „Ab Imperio” 2007, nr 1, s. 23–42). Wiele źródeł podaje, że „Rzeczpospolita po rozbiorach została przekształcona w imperium w sposób retrospektywny – w świadomości Polaków” (*ibidem*, s. 24).

nienie moje – E.B.], które albo już są w posiadaniu polskim, albo zostaną przez Polskę od Rosji odzyskane drogą interwencji zbrojnej lub dyplomatycznej”²⁴.

Tego rodzaju konotacje są jeszcze bardziej oczywiste przy analizie traktatu ryskiego z 1921 r., kończącego wojnę polsko-bolszewicką²⁵. W traktacie zawarto wiele odniesień do Imperium Rosyjskiego – począwszy od geograficznych i topograficznych związanych z opisem regionu (np. „terytoria położone na wschód od granicy państwowej [...]”, które wchodziły w skład byłego Imperium Rosyjskiego²⁶), a na ekonomicznych kończąc (np. „wierzytelności i wszelkiego rodzaju inne zobowiązania byłego Imperium Rosyjskiego” lub „pożyczki wewnętrzne byłego Imperium Rosyjskiego”²⁷).

W artykule 4 traktatu ryskiego deklarowano: „Z poprzedniej przynależności części ziem Rzeczypospolitej Polskiej do byłego Imperium Rosyjskiego nie wynikają dla Polski w stosunku do Rosji żadne zobowiązania i obciążenia, z wyjątkiem przewidzianych w Traktacie niniejszym”²⁸. Jednocześnie w momencie, gdy Polska prawnie podkreślała niezależność od Imperium Rosyjskiego, Rosja, wręcz przeciwnie, przejmowała odpowiedzialność za działania cesarstwa. W traktacie kwestia kontrybucji wojennych została sformułowana w artykule 13 następująco: „Rosja i Ukraina zobowiązują się wypłacić Polsce trzydzieści milionów złotych rubli w złotych monetach lub sztabach nie później niż w terminie jednego roku od chwili ratyfikacji Traktatu niniejszego”²⁹. Konieczność wypłacenia kontrybucji nie była przy tym bezpośrednio związana z klęską w wojnie. Polska, zgodnie z dokumentem, otrzymywała te pieniądze za

²⁴ Umowa między rządem Rzeczypospolitej i Ukraińskiej Republiki Ludowej, rozdział 3, <http://constitutions.ru/?p=9673>.

²⁵ Co znamienne, kwestia reprezentacji podczas rozmów pokojowych jest rozważana bardzo szczegółowo. Zgodnie z decyzją podjętą 6 IX 1920 r. w skład delegacji na rozmowy pokojowe z Polską poza Adolfem Joffem i Dymitrem Manuilskim postanowiono włączyć Leonida Oboleńskiego i Siergieja Kirowa (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 107, k. 1). W marcu 1921 r. Biuro Polityczne rozpatrywało kandydaturę pełnomocnego przedstawiciela RSFRR w Polsce. Na stanowisko to powołano Oboleńskiego (*ibidem*, d. 140, k. 1). Już w kwietniu tego samego roku jednak Biuro Polityczne zaproponowało Georgijowi Cziczierinowi zrewidowanie decyzji o powołaniu Oboleńskiego na stanowisko przedstawiciela w Warszawie. Odnośnie do nowego kandydata polecono mu przeprowadzić konsultacje z polskimi komunistami Henrykiem Waleckim i Julianem Marchlewskim. Propozycje objęcia stanowiska pełnomocnego przedstawiciela RSFRR w Polsce otrzymał Lew Karachan (*ibidem*, d. 146, k. 2; *ibidem*, d. 148, k. 2). Oboleński został pełnomocnym przedstawicielem w Polsce później, w 1922 r. O kontekście tej zmiany personalnej zob. J. Borzęcki, *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe*, New Haven 2008, s. 233–235.

²⁶ Traktat pokojowy między Rosją i Ukrainą z jednej strony i Polską z drugiej strony [traktat ryski z 1921 r.], art. 23, <http://poland1939.ru/content/mirnyy-dogovor-mezhdu-rossiey-i-ukrainoy-s-odnoy-storony-i-polshey-s-drugoy-rizhskiy-mirnyy>.

²⁷ *Ibidem*, art. 19.

²⁸ Zgodnie z traktatem równe prawa otrzymywały Ukraina i Białoruś (*ibidem*, art. 4).

²⁹ Za: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19210490300/O/D19210300.pdf>.

„aktywny udział ziem Rzeczypospolitej Polskiej w życiu gospodarczym byłego Imperium Rosyjskiego”³⁰. Innymi słowy, Rosja Radziecka ogłosiła się spadkobierczynią Imperium Rosyjskiego, państwa ideologicznie odrzucanego przez obejmujących władzę bolszewików, przeciwko któremu walczyli oni z bronią w rękę.

Traktat ryski zakładał zwrócenie Polsce mienia wywiezionego do Rosji i na Ukrainę w okresie od 1 stycznia 1772 r., tj. od dokonania pierwszego rozbioru Polski. Chodziło zarówno o trofea wojenne (np. sztandary, flagi, broń), jak i dzieła sztuki, biblioteki i archiwa³¹. Zwrotowi nie podlegały „trofea wojny rosyjsko-ukraińsko-polskiej z lat 1918–1921”, tajne dokumenty wojskowe powstałe po 1876 r., a także materiały „dotyczące walki byłych władz carskich z ruchem rewolucyjnym w Polsce po 1876 r.”. W ostatnim przypadku przewidywano jeszcze możliwość zawarcia w przyszłości „szczególnego porozumienia umawiających się stron o zwrocie ich [dokumentów] Polsce”³².

Bezspornie działalność komisji mieszanych, utworzonych na podstawie traktatu, którym przypisano funkcje związane z podejmowaniem decyzji dotyczących konkretnego majątku i dóbr, zasługuje na objęcie oddzielnymi badaniami. Dla pełnego zrozumienia, jak dyskurs imperium był aktualizowany w Związku Radzieckim w latach dwudziestych XX w., należy podkreślić, że wedle istniejących syntez po podpisaniu traktatu ryskiego sama tylko zbrojownia w Moskwie oddała Polsce 226 przedmiotów³³. Wiele ze zwróconych rzeczy figurowało w wykazach w kategorii „Trofea Imperatora Mikołaja Pawłowicza”³⁴.

Znamienny jest wybór artefaktów, których zwrotu zażądała Polska. Wśród odzyskiwanych przedmiotów znajdowały się przedmioty wywiezione z Królestwa Polskiego po powstaniu listopadowym 1830–1831, np. berło króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i tzw. polskie trony. Przez prawie sto lat były przechowywane w zbrojowni na Kremlu³⁵, symbolicznie uzupełniając ekspozycję

³⁰ *Ibidem*, art. 13.

³¹ *Ibidem*, art. 11.

³² *Ibidem*.

³³ T.A. Tutowa, *Diriektor Orużejnoj pałaty D.D. Iwanow i bor’ba za sochranienije muziejnych cennostiej w 1922—1929 godach* [w:] *Gosudarstwiennyj istoriko-kulturnyj muziej zapowiednik „Moskowskij Krieml”*. *Materiały i issledowanija*, t. 14: *Sokrowiszczja Rossiji. Stranicy istoriczeskoj biografii muziejew Moskowskogo Kriemla*, Moskwa 2002, s. 101.

³⁴ A.F. Weltman, *Moskowskaja Orużejnaja Palata*, Moskwa 1960, s. 253–254.

³⁵ Zgodnie ze spisem sporządzonym przez Aleksandra Weltmana w zbrojowni kremlowskiej przechowywano następujące przedmioty wywiezione z Warszawy w 1831 r.: klucze do twierdzy Zamość (zdobytej w 1831 r.), 4 sztandary króla Polski Stanisława Augusta, 2 sztandary wojsk polskich z okresu Republiki Francuskiej, 31 sztandarów wojsk polskich z okresu wojen napoleońskich (na jednym z nich widnieje napis: „L’Empereur Napoleon au regiment Polonois”), 18 proporców i sztandarów ofiarowanych Polakom przez cara Aleksandra I, 8 sztandarów ofiarowanych przez Mikołaja I, oryginał konstytucji подарowanej przez Aleksandra I Polsce w 1815 r. Pod przywiezionymi z Warszawy

zycję poświęconą regaliom rosyjskich imperatorów³⁶. Z pozostałych kolekcji muzealnych do Polski zwrócono takie przedmioty, jak płótno Jana Matejki *Bitwa pod Grunwaldem*, pomnik Józefa Poniatowskiego, wywieziony z Warszawy w 1836 r., a także część kolekcji należącej do Łazienek Królewskich³⁷.

Rozmowom dotyczącym przekazania wartościowych przedmiotów towarzyszyły nieustanne konflikty i spory. Wiele przedmiotów, których zwrotu żądała Polska, nie zostało oddanych³⁸. Jednocześnie zwraca uwagę i to, że część przedmiotów bezpośrednio związanych z historią Polski nie znalazła się w polu widzenia strony polskiej. Nie żądano choćby zwrotu łańcucha polskiego Orderu Orła Białego, wykonanego specjalnie na koronację Mikołaja I na króla Polski w Warszawie (1829 r.)³⁹, ani niektórych XVII-wiecznych płócien z kolekcji zabranej z pałacu Wiśniowieckich [i Mniszchów w Wiśniowcu], które przedstawiały historię Maryny Mniszech w Rosji⁴⁰. Zapewne te epizody z historii stosunków polsko-rosyjskich były odbierane w Polsce w latach dwudziestych XX w. jako mało istotne.

Sprawa zwrotu Polsce cennych przedmiotów znalazła odzwierciedlenie także, chociaż na krótko, w dokumentach Biura Politycznego⁴¹. Znacznie więcej uwagi poświęcono jednak sprawie wypłat reparacji i możliwości obniżenia kwoty długu. W styczniu 1922 r. Biuro Polityczne omówiło kwestię wystąpienia przeciwko Polsce z pozwem o zadośćuczynienie strat poniesionych przez Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republikę Radziecką. W postanowieniu deklarowano konieczność utworzenia komisji, która dokonałaby ich inwentaryzacji,

---

sztaandarami na rozkaz Mikołaja I został umieszczony napis: „Aleksander I, dobroczyńca Polski, ofiarował sztandary one swojej polskiej armii. Na wielkoduszność odpowiedzią była zdrada. Bohaterska armia rosyjska sztandary te zwróciła, zdobywając szturmem i oszczędzając Warszawę 25 i 26 sierpnia 1831 r. (*ibidem*, s. 81–82, 253–254). Poza tym w 1832 r. z Warszawy do zbrojowni kremlowskiej przywieziono wiele portretów i popiersi (w szczególności 22 portrety polskich królów autorstwa Marcella Bacciarellego z Pokoju Marmurowego Zamku Królewskiego w Warszawie), a także „portrety władców współczesnych Stanisławowi Augustowi” z wnętrza Gabinetu Monarchów Europejskich w Zamku Królewskim w Warszawie (*ibidem*, s. 199–200).

³⁶ Je.M. Bołtunowa, *Rol muzejnego prostranstwa w formowaniu obrazu wierchownoj własti. Orużejnaja Pałata Moskowskogo Kriemla XIX–XX ww.* „Wojenno-istoriczeskij żurnal” 2012, nr 6, s. 43–46.

³⁷ J. Borzęcki, *The Soviet-Polish Peace of 1921...*, s. 259–260.

³⁸ *Ibidem*, s. 260–261.

³⁹ Łańcuch do tej pory przechowuje Gochran Rossii („Łańcuch Orderu Orła Białego. Należał do Mikołaja I. 1829. Sankt-Petersburg”. Autor Johann Wilhelm Keibel, [https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Белого_орла_\(Польша\)#/media/File:Collar_of_the_Order_of_the_White_Eagle_\(1829,_Nicholas_I_of_Russia\).jpg](https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Белого_орла_(Польша)#/media/File:Collar_of_the_Order_of_the_White_Eagle_(1829,_Nicholas_I_of_Russia).jpg)).

⁴⁰ A.F. Weltman, *Moskowskaja Orużejnaja Pałata*, s. 202. Jeden z obrazów, *Ślub per procura Dymitra Samozwańca i Maryny Mniszchówny w Krakowie*, znajduje się obecnie w zbiorach Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie.

⁴¹ Zob. np. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 183, Protokół przekazania Polsce drogocennych przedmiotów, 2 VII 1921 r., k. 2).

a Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych otrzymał zadanie, by „sporządzić projekt wniosku skierowanego do Polski w sprawie, że my [RSFRS] mamy na myśli wysunięcie roszczenia o pokrycie strat [...] spowodowanych zorganizowaniem przez Polskę ataku petlurowców i innych band na granicę Republiki Radzieckiej”⁴². Rozważania te stały się częścią dyskusji, która rozgorzała praktycznie od razu po zawarciu traktatu ryskiego⁴³. Biuro Polityczne podjęło też decyzję, by nie rozwiązywać oddziałów partyzanckich na zachodnim pograniczu i w aktywny sposób „kontynuować pracę” z Białorusinami w Polsce⁴⁴.

Trzy miesiące później temat ten nadal widniał w porządku obrad Biura Politycznego. 27 kwietnia 1922 r. postanowiło ono wypłacić Polsce część kontrybucji (5 mln rubli w złocie); zaproponowano także omówienie ze stroną polską możliwości wypłaty jeszcze jednej transzy w wysokości połowy wskazanej sumy. Jednocześnie podjęto decyzję, by „w sprawie drugiej połowy długu nie podejmować żadnych negocjacji, wysuwając ultimatum niezwłocznego utworzenia komisji mieszanej do spraw pokrycia strat spowodowanych [...] wspieraniem przez Polskę band”⁴⁵.

W następnym roku Biuro Polityczne uznało z kolei za potrzebne omówienie pozostałych „propozycji i wariantów” stosunków z Polską⁴⁶. Mówiono wtedy raczej o próbie wykorzystania, by użyć języka współczesnego, elementów „miękkiej siły”, a mianowicie zorganizowania wyjazdu do Związku Radzieckiego z Polski „prawdziwych robotników” (przedstawiciele związków zawodowych i pięciu lub sześciu osób pracujących przy produkcji)⁴⁷. W 1924 r. omawiano niezwykle, uwzględniając bolszewicką politykę antyreligijną, kwestię spotkania pełnomocnego przedstawiciela Związku Radzieckiego w Warszawie Piotra Wojkowa z arcybiskupem⁴⁸. Jednak od 1923 r. w archiwum Biura Politycznego coraz częściej zaczynają pojawiać się protokoły posiedzeń, w których wskazuje się na niemożność kontynuowania negocjacji z Polską (p. w zakresie uznania Związku Radzieckiego)⁴⁹ i istnienia między obydwojma państwami „muru informacyjnego”⁵⁰.

Ogólnie rzecz biorąc, w drugiej połowie lat dwudziestych XX w. w Związku Radzieckim zaczęto coraz częściej używać narracji imperialnej, i to nie tylko w odniesieniu do wojny. Znamienna jest sytuacja z 1927 r., kiedy nowa władza

⁴² *Ibidem*, d. 249, l. 8.

⁴³ J. Borzęcki, *The Soviet-Polish Peace of 1921...*, s. 233.

⁴⁴ RGASPI, f. 17, op. 3, d. 357, k. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, d. 290, k. 1.

⁴⁶ *Ibidem*, d. 354, k. 1.

⁴⁷ *Ibidem*, d. 479.

⁴⁸ Zdecydowano, że wizyta jest bezcelowa (*ibidem*, d. 475, k. 1).

⁴⁹ *Ibidem*, d. 385, k. 7.

⁵⁰ *Ibidem*, d. 479.

zajęła stanowisko odnośnie do zbliżającej się pierwszej okrągłej rocznicy – dziesięciolecia rewolucji październikowej. Zgodnie z protokołem Biura Politycznego z 13 października tegoż roku omawianie obchodów dziesięciolecia Października polegało głównie na przedyskutowaniu treści Manifestu Centralnego Komitetu Wykonawczego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego z okazji dziesięciolecia Rewolucji Październikowej. W dokumencie podkreślano międzynarodowe znaczenie rewolucji, „główną rolę klasy robotniczej w rewolucjach i budowaniu społeczeństwa socjalistycznego i znaczenie kierowniczej roli partii bolszewików”⁵¹. Zawierał także podsumowanie wojny domowej⁵².

Znaczną część manifestu stanowiło wyliczanie ulg socjalnych dla różnych kategorii ludności, co sformułowano jako „zadania na przyszłość”. Po dokonaniu bardziej wnikliwej analizy staje się jasne, że dokument został napisany zgodnie z tradycją manifestów koronacyjnych rosyjskich carów. Te ostatnie zawsze zawierały szczegółowy opis łask okazywanych ludowi, wśród których szczególnie znaczące były kwestie o charakterze finansowo-ekonomicznym (anulowanie zadłużenia wobec skarbu, zwolnienie z podatków, unieważnienie kar administracyjnych), a także zwolnienie z kar (zwolnienie osób zatrzymanych i sądzonych, w tym skazanych na karę śmierci). Świątując dziesięciolecie rewolucji, Centralny Komitet Wykonawczy *de facto* wydawał „akty łaski” w formie deklarowanego dążenia do rozwoju społecznego (przejsie do siedmiogodzinnego dnia pracy dla robotników w fabrykach, zwiększenie asygnat na budowę mieszkań i szkół, opracowanie ustawy emerytalnej „dla biednych warstw chłopskich”). Kolejny ważny aspekt stanowiło zmniejszenie obciążeń finansowych i „anulowanie zadłużenia podatkowego” (zwolnienie chłopów z podatku rolnego, anulowanie zadłużenia z tytułu kredytów, udzielenie „średniakom” ulg podatkowych, zwiększenie funduszy ubezpieczeniowych dla inwalidów wojennych)⁵³. Jednocześnie „anulowanie zadłużenia podatkowego” stało się oryginalną formułą manifestu dotyczącego świętowania dziesięciolecia rewolucji, a podstawową kategorią ludności, którą miały objąć ulgi socjalne, tak jak w czasach carskich byli chłopci.

Centralny Komitet Wykonawczy udowodnił również, że ma świadomość swojego legalnego prawa do karania i ułaskawienia przestępców. W dokumencie mówiło się o konieczności „usunięcia z kodeksów republik związkowych stosowania kary śmierci we wszystkich sprawach, poza sprawami o charakterze państwowym, wojskowym i dotyczącymi rozboju z bronią w rękę”⁵⁴, a także złączenia wyroków osobom odbywającym karę pozbawienia wolności.

⁵¹ *Ibidem*, d. 655, k. 1–2, 15–16, 24–40, 43.

⁵² *Ibidem*, szczególnie k. 29–32.

⁵³ *Ibidem*, k. 15–16.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 16.

Manifest nie wspominał o konieczności wzniesienia jakiegokolwiek pomnika z okazji jubileuszu rewolucji. Świętowanie miało polegać na zorganizowaniu masowych spektakli, inscenizacji, przemarszów i mityngów. Wszystkie budowle, które były wykorzystywane do zabudowy przestrzeni miejskiej (trybuny, plakaty, makiety), zostały później rozebrane. Paradoksalnie, wszystko to mieściło się w tradycji przedrewolucyjnej: uroczystości związane z koronacją cara, sankcjonujące legalność władzy, zakładały zmiany w przestrzeni miejskiej głównie dzięki obiektom o charakterze tymczasowym (łuki triumfalne, trybuny dla widzów, podest dla cara służący mu do przejścia przez plac Soborowy na Kremlu, przygotowanie święta ludowego na Chodyńskim Polu itd.)⁵⁵.

Ogólnie praktyka wykorzystywania konfrontacji z Polską pod koniec pierwszej i na początku drugiej dekady XX w. potwierdzała, że wojna mogła być traktowana jako swego rodzaju pomost, który mógł w dyskursie połączyć to, co, jak mogłoby się wydawać, zostało na zawsze rozerwane. Przy niskiej z zasady skuteczności odwoływania się do internacjonalizmu proletariatu i dążenia mas do rewolucji światowej postawienie na paradygmat imperialny w znacznej mierze zadziało. Rewolucja zrodzona z głębi I wojny światowej, która ostatecznie zwyciężyła wraz z zakończeniem wojny domowej, już zwróciła się ku dziedzictwu imperium.

W 1930 r. Biuro Polityczne podjęło temat świętowania dziesięciolecia zakończenia wojny polsko-bolszewickiej. Protokół z 5 sierpnia 1930 r. zawierał decyzję, „by ograniczyć się do wymiany zdań”⁵⁶. Członkowie Biura Politycznego zajęli niedwuznaczne stanowisko, demonstrując, że przekuwanie klęski w zwycięstwo może okazać się zajęciem kosztownym i niewdzięcznym.

Ogólnie ujmując, w Związku Radzieckim po wojnie polsko-bolszewickiej nie została ostatecznie ustalona jedyna interpretacja minionych wydarzeń. Z jednej strony aktualność jako koncepty propagandowe zachowały internacjonalizm proletariacki i rewolucja światowa. Znamienne, że w 1923 r. w jednym z protokołów Biura Politycznego Centralnego Komitetu partii bolszewików znalazła się decyzja, by „polecić gazetom »Prawda« i »Izwestia« wydrukowanie artykułów (po wstępnym przejrzeniu ich przez Lwa Trockiego) „o znanych polskich awanturnikach, którzy zamierzają rzucić polskie wojska na Niemcy, co może w sposób zasadniczy zmienić sytuację w Europie Wschodniej”, zagrażając rewolucji światowej. Pod decyzją umieszczono dopisek, że w artykułach wszystko powinno być „napisane z dużą dozą nieokreśloności, lecz wywoływać przerażenie”⁵⁷. Zarazem jednak nie zniknęły konotacje imperialne. Co znamienne, w 1931 r., podejmując decyzję o wyburzeniu w rejonie placu Czerwo-

⁵⁵ Zob. także RGASPI, f. 495, op. 60, d. 117, k. 1–20.

⁵⁶ RGASPI, f. 17, op. 3, d. 833, k. 1–2.

⁵⁷ *Ibidem*, d. 475, k. 1.

nego w Moskwie Kaplicy Iwerskiej (brama Zmartwychwstania Pańskiego) pod pretekstem otwarcia drogi dla demonstracji, władze zachowały pomnik Kuźmy Minina i Dymitra Pożarskiego – bohaterów konfliktów Rosji i Polski z początku XVII w.⁵⁸ Możliwe, że pozostawienie na centralnym placu radzieckiej stolicy pomnika poświęconego zwycięstwu nad wojskami polskimi w okresie smuty mogło być pośrednio związane z pamięcią zbiorową o wydarzeniach niedawno zakończonej wojny polsko-bolszewickiej i potrzebą rewanżu.

Memory of the Events in the History of the Polish-Russian Relations. Shaping the Soviet Policy in the 1920s (Based on Materials of the Political Bureau of the Central Committee of the All-union Communist Party [Bolsheviks])

This article is devoted to the first war on the border of the new republic (the Polish-Soviet War of 1919–1920) and the interpretation of those events within the framework of the imperial discourse of war. The author indicates that that conflict contributed to a return to the imperial narration, with the reasoning of both the Polish and the Soviet side fitting the imperial paradigm. The former demanded return of all historic goods transported out of Poland to Russia in 1772, with particular attention paid by Boltunova to the topic of Polish thrones. Poland demanded a financial compensation, understood not as a reparation, but a dividend for “the Republic of Poland’s active participation in the economic life of the former Russian Empire.” To the Soviet side’s return to the imperial discourse testify the archival materials of the Political Bureau (Politburo) stored in the Russian State Archive of Socio-Political History (RGASPI).

---

⁵⁸ Pomnik został przeniesiony w pobliże soboru Wasyla Błogosławionego (*ibidem*, d. 833, k. 1).

Noty o autorach

Daniel Boćkowski

doktor habilitowany, profesor w Pracowni Historii Europy Wschodniej i Studiów nad Imperiami XIX i XX wieku Instytutu Historii PAN w Warszawie, kierownik Zakładu Bezpieczeństwa Międzynarodowego w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Redaktor prowadzący „Studiów z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”. Badacz dziejów stosunków polsko-sowieckich w czasie II wojny światowej, zagrożeń bezpieczeństwa międzynarodowego oraz współczesnego świata islamskiego. Autor monografii *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943* (1999) oraz *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939 – VIII 1944)* (2005). Redaktor naukowy IV tomu *Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów* (2001). Współredaktor prac zbiorowych: *Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1939–1941. Studia i materiały* (2003); *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały* (2004); *Polacy – Żydzi – Białorusini – Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939–1944). W kręgu mitów i stereotypów* (2005).

Jekaterina Bołtunowa (Ekaterina Boltunova)

doktor, docent w Narodowym Uniwersytecie Badawczym Wyższej Szkole Ekonomii (National Research University Higher School of Economics) w Moskwie. Studiowała na Uniwersytecie Europy Centralnej w Budapeszcie, obroniła doktorat w Rosyjskiej Akademii Nauk. Jej zainteresowania badawcze dotyczą m.in. polityki pamięci w Rosji w XIX i XX w. Otrzymała staże naukowe na Uniwersytecie Indiana, w Bibliotece Narodowej w Paryżu, Królewskiej Szwedzkiej Akademii Nauk w Sztokholmie, a także w Sankt-Petersburgu na Uniwersytecie Europejskim. Uczestniczyła w programach Fulbright Scholar Exchange Program (Research/Lecturing project), w którego ramach odbyła staż naukowy na Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku, oraz Comparative history project – staż

naukowy w Uniwersytecie Europy Centralnej w Budapeszcie. Członkini organizacji naukowych The Association for Slavic, East European, & Eurasian Studies oraz La Société internationale de l'étude du XVIII siècle. Autorka monografii *Gwardija Pietra Wielikiego kak wojennaja korporacija* (2011).

Andrzej Chojnowski

profesor doktor habilitowany, absolwent i wykładowca Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Członek Rady Naukowej Instytutu Studiów Politycznych PAN. W latach 2007–2016 członek Kolegium i Rady Instytutu Pamięci Narodowej. Autor książek poświęconych dziejom II Rzeczypospolitej i Polski po 1945 r., a także prac z zakresu historii Europy Wschodniej oraz Bliskiego Wschodu. Opublikował m.in.: *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939* (1979); *Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem* (1986); *Izrael* (2001), *Ukraina* (1997). Autor licznych artykułów naukowych.

Albin Głowacki

doktor habilitowany, profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Badacz losów obywateli polskich na Wschodzie po 17 września 1939 r., historii stosunków polsko-radzieckich w latach II wojny światowej i współczesnej Rosji. Uczestnik prac Polsko-Rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych, współzałożyciel i pierwszy redaktor naczelny „Przeglądu Nauk Historycznych”, członek redakcji rocznika „My, Sybiracy”, członek Rady Naukowej „Biblioteki Zesłańca” – serii wydawniczej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Autor i współautor ponad 300 publikacji, w tym książek: *Przemieszczenie obywateli polskich w Związku Radzieckim w 1944 roku* (1989); *Ocalić i repatriować. Opieka nad ludnością polską w głębi terytorium ZSRR (1943–1946)* (1994); *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941* (1997 i 1998); *Współczesna Rosja. Leksykon* (1999, współautor); *Rosja Putina. Leksykon* (2004, współautor); *Obywatele polscy w Kirgizji. Wybór dokumentów (1941–1946)* (2010); *Na pomoc zesłańczej edukacji. Działalność wydawnicza Komitetu do spraw Dzieci Polskich w ZSRR (1943–1946)* (2017).

Piotr Gontarczyk

doktor, absolwent Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Instytutu Pamięci Narodowej. W latach 2006–2007 wicedyrektor Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN, 2007–2010 wicedyrektor Biura Lustracji IPN. Specjalista z zakresu historii ruchu komunistycznego w Polsce i aparatu represji. Autor artykułów historycznych, recenzji i polemik, zebranych w trzech tomach publicystyki (*Kłopoty z historią*,